

**K některým
teoreticko-metodologickým otázkám
výzkumu socialistického životního
způsobu**

JOCHEN RITTERSHAUS

Institut für Soziologie
und Sozialpolitik, Berlin

Sociologický výzkum v NDR, jako ostatně i v jiných socialistických zemích, je stále výrazněji orientován na vědeckou analýzu zákonitostí, vývojových tendencí a podmínek socialistického životního způsobu. Sociologie tak odpovídá naléhavým požadavkům vyvolaným společenským vývojem: Jde především o rozšíření vědecké základny plánovitého řízení sociálních procesů při budování vyspělé socialistické společnosti — to znamená o hlubokou analýzu jejích vývojových tendencí a zákonitostí, právě tak jako dialektiky vědeckotechnického, ekonomického a společenského pokroku. Profilování socialistického životního způsobu je obsáhlým cílem hospodářské a sociální politiky, realizuje se na základě mohutnějící hospodářské kapacity naší země a zároveň ve zvýšené míře působí na její růst tím, že neustále uvolňuje novou společenskou energii a hybné síly tvůrčí činnosti pracujících a prakticky je uplatňuje.

Jde dále o to, že výzkumem socialistického životního způsobu sociologie odpovídá požadavkům třídního boje mezi socialismem a kapitalismem, v němž, jak známo, vystoupily do popředí základní problémy dalšího vývoje lidstva, zajištění míru, sociálních jistot, zajištění důstojného života všech lidí, rozvíjení jejich tvůrčích schopností. Socialistický životní způsob nezvratně dokazuje historické přednosti a převahu socialismu nad imperialistickým systémem vlády.

Socialistický životní způsob je mimořádně komplexní, dynamický proces. Zahrnuje všechny sféry společenského života a všechny jeho oblasti, práci i volný čas, vývoj sociálních vztahů lidí i jejich potřeby a zájmy, postoje i hodnotové orientace, vývoj socialistických kolektivů a sociálních skupin i vývoj jednotlivce ve smyslu utváření socialistické osobnosti. Je pevně zakořeněn v socialistickém výrobním způsobu a zásadně se tedy liší od životního způsobu za kapitalismu. Zatímco v podmínkách kapitalismu je charakterizován nadvládou soukromého vlastnictví výrobních prostředků, vykořisťováním, útlakem, pohrdáním člověkem, v podmínkách socialismu jsou jeho základem zespolečnění výrobní prostředky, socialistické vztahy mezi lidmi a rostoucí uspokojování jejich potřeb. Socialistický životní způsob neposkytuje žádný prostor pro antagonisty, současně však jej ještě nelze ztotožňovat se způsobem života fáze komunisticke společnosti. Proto jeho současné rysy nelze jednoduše poměřovat a hodnotit měřítkem budoucnosti. Protože socialistický výrobní způsob je charakterizován existencí různých vývojových úrovní výrobních sil v různých odvětvích národního hospodářství, dále společenskou dělbu práce, sociálně ekonomickou rovností na jedné straně, sociálními rozdíly na straně druhé, existují i v životním způsobu současně jednotnosti a rozdílnosti. Sociální rozdíly jsou součástí životního způsobu v historické etapě, v níž dnes žijeme. Jejich postupné překonávání je cestou vyzrávání socialistického životního způsobu a výrazem vývoje společnosti na cestě ke komunismu. A v této souvislosti

se musíme vrátit k pojmu hodnocení: současné je nutno hodnotit podle toho, zda a jak za dnešních objektivně daných podmínek slouží realizaci historického poslání dělnické třídy. Zde stojí marxisticko-leninská sociologie před úkolem zvýšit prognostický obsah svých výpovědí a tím i svou praktickou účinnost.

Vzhledem k tomu, že životní způsob odpovídá výrobnímu způsobu a převládající výrobní vztahy zásadně určují jeho charakter, probíhá za socialismu jeho vývoj v podmínkách existence sociálních tříd, vrstev a dalších sociálních skupin. Proto i výzkum životního způsobu musí být propojen s výzkumem sociální struktury.

Vytváření sociální struktury rozvinutého socialismu a další formování socialistického životního způsobu a struktury potřeb je jednotným procesem, který je stále výrazněji určován kvalitativním růstem dělnické třídy jako rozhodující politické a sociální síly společnosti a její vedoucí úlohou ve všech oblastech společenského života. Rozhodující roli přitom sehrává další prohlubování společných sociálně ekonomických, politických a ideologických rysů a spolupráce pracujících tříd a vrstev při uskutečňování jejich společných zájmů a cílů. V procesu vytváření kvality materiálních a duchovních činností charakteristických pro vyspělou socialistickou společnost se historicky konkrétně a komplexně uskutečňuje kvalitativní růst a sociální sblížování tříd a vrstev. Sociálně strukturální vývoj a profilování životního způsobu však současně probíhá diferencovaně, existují sociální rozdíly. Upevňování a rozšiřování společných rysů a postupné překonávání sociálních rozdílů jsou tak dvěma stránkami dalšího zdokonalování sociální struktury a životního způsobu.

Centrem badatelské pozornosti je utváření socialistického životního způsobu tříd a vrstev, především pak dělnické třídy, která zásadním způsobem určuje životní způsob všech ostatních sociálních sil a i v této oblasti realizuje svou vedoucí úlohu. Významným momentem vývoje socialistického životního způsobu je překonávání sociálních rozdílů, především sociálních rozdílů mezi třídami a vrstvami, mezi městem a venkovem, jakož i mezi fyzickou a duševní prací. To samozřejmě není totéž jako odstranění jakýchkoli rozdílů. Ne všechna specifika, s nimiž se setkáváme v mnohotvárnosti životního způsobu sociálních skupin, mají sociální charakter a v průběhu historického vývojového procesu mizí. Překonání sociálních rozdílů jde ruku v ruce s pozitivním přehodnocením a rozvojem vztahů, způsobů chování, potřeb, zájmů, tradic z hlediska jejich souladu se společenským pokrokem.

Utváření socialistického životního způsobu je zásadním způsobem ovlivňováno sociálními rozdíly uvnitř tříd a vrstev. V podmínkách současného vývojového stavu výrobních sil společnosti nabývají rozdíly v pracovních a životních podmínkách, v kvalifikaci, v příjmech atd. sociálního charakteru. Promítají se do životního způsobu, sociálních vztahů, společenské aktivity a způsobů chování specifických pro příslušnou sociální skupinu.

Praktické zkušenosti ukazují, že socialistický životní způsob nabývá specifických rysů i v takových skupinách, jejichž společným znakem není příslušnost k téže třídě či vrstvě. Proto je třeba ve výzkumu přihlížet i ke skupinám lišícím se podle věku, pohlaví či místa bydliště.

Důležitou úlohu sehrávají i skupiny vytvářející se v úzké návaznosti na socialistický princip výkonnosti. Jde o skupiny charakterizované vyšší příjmy, které ve významné míře určují materiální životní podmínky. Sociologický výzkum životního způsobu se zabývá i těmito skupinami. Příjem je výrazem určité vývojové úrovně pracovní náplně, vzdělání a kvalifikace, specifického

postavení v procesu společenské produkce a dalších podmínek, které ovlivňují způsob a formu života specifickým způsobem. To znamená, že sociologický výzkum musí při veškeré pozornosti věnované výši příjmu analyzovat při výzkumu životního způsobu těchto skupin současně i reálné podmínky, jež jej v základě určují. V této souvislosti je nezbytné poukázat i na jednu další stránku problému. Příjem získaný na základě odvedené práce nebere ohled na velikost rodiny: čím větší rodina, tím více se zmenšuje reálně disponovatelný díl příjmu na hlavu. To má v současné době značné důsledky pro vývoj materiálních životních podmínek, které jsou v těchto případech do jisté míry vyrovnávány prostřednictvím společenských fondů. Přesto však zde vznikají problémy a rozpory, charakteristické pro určité příjmové skupiny. Jejich výzkum je důležitým podkladem pro decizi v oblasti sociální politiky. To platí i o otázce reálného působení společenských fondů. Proto se musí do výzkumu životního způsobu více než dosud zahrnout i problémy s tím související, aby se rozšířily poznatky o tom, jak a v jaké míře různé sociální skupiny vlastně společenské fondy využívají a jak se tím podporuje utváření socialistického životního způsobu.

Alfou a omegou socialistického životního způsobu je práce. Žádný sociologický průzkum nemůže ignorovat problémy s ní spojené, neboť práce je nejenom jednou stránkou životního způsobu, nýbrž i způsob a formu života rozhodujícím způsobem ovlivňuje. Uvedme alespoň tři argumenty:

1. Životní způsob je vždy spojen s materiálními a duchovními podmínkami, které vznikají v procesu práce: můžeme spotřebovat jen to, co bylo vyrobeno. Tento moment zahrnuje v širším smyslu dialektiku vývoje výrobních sil a životního způsobu, materiálně technické základny a ekonomické výkonnosti a utváření socialistického životního způsobu.

2. Lidé realizují významnou část svých potřeb, zejména svých sociálních potřeb v procesu a ve sféře práce. Sem také a především patří sama potřeba pracovat, implikující například potřebu využití talentu a schopností, života v kolektivu, sociálních vztahů atd.

3. Především práce přispívá k rozvoji socialistické osobnosti, stimuluje nové potřeby a zájmy, podněcuje nové hybné síly a přispívá tím k utváření socialistického životního způsobu.

Jeho rozvíjení je výsledkem a výrazem trvalého růstu společenské aktivity. Otázky specifických a komplexních podmínek zákonitého růstu společenské aktivity tříd, vrstev a ostatních sociálních skupin v rámci výzkumu souvislosti sociální struktury, životního způsobu a potřeb nabývají zásadního a integrujícího významu.

V teoreticko-koncepčním vymezení je společenská aktivita specifickou kvalitou jednání tříd, vrstev a sociálních skupin, zaměřenou na řešení společenských úkolů daných konkrétně historickými podmínkami a požadavky budování vyspělého socialismu a postavením těchto tříd, vrstev a sociálních skupin v procesu společenské reprodukce. Společenská aktivita je uvědomělé jednání uskutečňující společenský pokrok ve všech oblastech života a všemi formami a způsoby materiální a duševní činnosti. Rozvíjí se na základě objektivního souladu společenských a osobních zájmů, které současně subjektivně realizuje. Uskutečňuje se především jako pracovní aktivita, politická aktivita a duchovně kulturní aktivita. Společenská aktivita je jednou z hlavních hybných sil společenského pokroku. Společenský vývoj, jakož i vývoj životního způsobu a potřeb, předpokládá stále komplexnější rozvoj aktivity všech tříd a vrstev pod vedením

dělnické třídy. Pokud se stává společenská aktivita každé třídy, vrstvy nebo sociální skupiny stále více předpokladem pro vytvoření podmínek ke zvýšení sociální kvality ostatních tříd (vrstev, sociálních skupin), zvýrazňuje rozhodující vztahy a zprostředkování vedoucí k růstu soudružské a tvůrčí spolupráce mezi sociálními skupinami. Tato aktivita je zásadním momentem dynamického vývoje socialistického životního způsobu a jednou z jeho hlavních hybných sil; je jedním z měřítek hodnocení sociálních rozdílů. V chování socialistických vlastníků a státních občanů se tak v celé šíři a hloubce vyjevuje vývoj a zralost tříd a vrstev a růst samostatné historické tvořivosti pracujících.

Uvedené jevy existují v podmínkách prohlubování vzájemných souvislostí a závislostí všech oblastí a sfér materiálního a duchovního života společnosti. Dochází k většímu propojení mezi rozvojem materiálně technické základny, zdokonalováním socialistických výrobních vztahů, rozvíjením socialistické demokracie, postupným sblížováním tříd a vrstev a rozšiřováním marxisticko-leninského světového názoru. Prohlubují se vzájemné vztahy mezi prací a volným časem, mezi materiální a duchovní životní úrovní, mezi vývojem výrobních sil a potřeb, mezi společností a osobností atd. Sociologický výzkum musí tuto mnohost, dynamiku a vzájemnou podmíněnost různých životních oblastí sledovat a překonat převažující dílčí průzkumy pouze jednotlivých stránek sociální struktury a životního způsobu.

V tom spočívá i specifikum výzkumu životního způsobu: sociologie zkoumá a vztahuje každou jednotlivou stránku společenského života v jejím vztahu ke všem ostatním. Postižení komplexního, dynamického a mnohostranného procesu, jímž je socialistický životní způsob, klade proto vysoké nároky na komplexnost výzkumu, tj. i ve fázích empirického poznání.

Tento úkol není ještě v žádném případě uspokojivě vyřešen. Různé sociologické průzkumy analyzují pouze tu či onu stránku životního způsobu, například práci nebo volný čas. Nemálo analýz se omezuje na podchycení například vybavení domácností dlouhodobým spotřebním zbožím, knihami atd. To však ještě neposkytuje dostatečné informace o vývoji životního způsobu sociálních skupin. Je třeba vyřešit nejméně dva úkoly: 1. formulovat koncepci průzkumů podstatně komplexněji, tj. podchytit všechny stránky životního způsobu; 2. rozšířit šetření ve směru kvality: to znamená analyzovat, které potřeby, zájmy, způsoby chování jsou spojeny (respektive uspokojovány) s určitými materiálními podmínkami.

Má-li být sociologický výzkum socialistického životního způsobu komplexní, musí řešit například důležitý problém analýzy způsobu, jak se vzájemně ovlivňují vývoj ekonomické a materiálně technické stránky na jedné straně a rozdílů životního způsobu různých skupin na straně druhé. Výzkum životního způsobu musí vždy zahrnovat analýzu objektivních reálných materiálních podmínek života a analýzu vývoje uvědomění, způsobu chování, postojů, hodnotových orientací, vztahů v sociálních skupinách, aby byly odhaleny tradice a specifika ovlivňující sociálně a ekonomicky nutný a reálně možný pokrok. Komplexní sociologický výzkum těchto souvislostí musí brát v úvahu nutnost spojit zlepšování materiálních životních podmínek, růst životní úrovně a uspokojování potřeb se zvyšováním kulturní a ideologické úrovně, což se realizuje pod vedením dělnické třídy a její marxisticko-leninské strany. Ekonomické rozdíly se přirozeně nepřekonají prostým zvýšením duchovně kulturní úrovně pracujících. Ovšem právě tato úroveň je jedním z nejdůležitějších předpokladů pro zaměření tvůrčí společenské aktivity na překonání příčin podmiňujících ekonomické rozdíly a pro rozvíjení stále nových hybných sil

v tomto směru. Přispívá k rozvíjení oněch tvůrčích sil mas, které jsou s to překonat objektivní podmínky existence ekonomických a sociálních rozdílů.

Pro vyšší komplexnost výzkumu hovoří i další okolnosti. Je třeba respektovat praktickou zkušenost, že vyrovnání pracovních a životních podmínek různých sociálních nebo společenských skupin ~~nevede automaticky~~ k utváření socialistického životního způsobu. V podmínkách existence reálných sociálních rozdílů a rozporů za socialismu a v podmínkách existence imperialistického systému vede zanedbání ideologické, světonázorové a výchovné práce za určitých okolností k vytvoření takových způsobů myšlení a jednání jako je například hrabivost, nepoctivost, egoismus, které jsou socialismu cizí a překážejí sociálnímu pokroku.

Požadavek větší komplexnosti a vyšší praktické účinnosti výzkumu stimuluje teoretickou práci na poli sociálních indikátorů. Praktické zkušenosti z dosaďadního vývoje socialismu v NDR ukazují, že návrhy normativů chování, morálních norem atd. nebyly účinné, zatímco vypracování ukazatelů a pravidel řízení a plánování mělo přímý dopad do praxe.

Výzkum socialistického životního způsobu se ovšem neomezuje na otázku ukazatelů a směrných čísel. Implikuje všestrannou součinnost sociologie s praxí, problémy modelování a sociálního experimentování, aktivní spolupráci sociologa při přenášení výzkumných výsledků do praxe.

(Přeložil Jan Strnad)

Резюме

Й. Риттерсхаус: К некоторым теоретическим и методологическим вопросам исследования социалистического образа жизни

Социологические исследования, проводящиеся в ГДР, все интенсивнее направлены на социалистический образ жизни, откликаясь, тем самым, на потребность расширить научный базис планового управления социальных процессов. Социалистический образ жизни представляет динамичный комплекс, охватывающий все сферы общественной жизни и узко связанный с социальной структурой. Исследование социалистического образа жизни направлено на образ жизни классов, слоев и социальных групп и центром его тяжести является прежде всего образ жизни рабочего класса, в котором отражается процесс формирования его социалистического облика. С точки зрения развития социалистического образа жизни, его профилирования, имеет основное значение труд, отношение между способом производства и образом жизни. Профилирование социалистического образа жизни является результатом и выражением постоянного роста общественной деятельности. По этой причине общественная деятельность и отдельные ее компоненты занимают центральное место в проектировании эмпирических исследований.

Социология изучает образ жизни в его комплексности и в его связях с остальными сторонами общественной жизни. Исследование этого комплексного, динамического и многостороннего процесса ставит высокие требования перед комплексностью подходов и решений данной проблематики и перед эмпирическими исследованиями, которые до сих пор не дают удовлетворительных результатов. Исследовательские задания нужно формулировать, исходя из глубоких концептуальных установок, соблюдая комплексный подход и подчеркивая качественные стороны данной проблематики. Исследование образа жизни должно охватить анализ объективных, реальных, мате-

риальных условий жизни, равно как и анализ развития сознания, способов поведения, установок, оценочных ориентировок и отношений внутри социальных групп, так как процесс выравнивания условий труда и жизни разных социальных групп приводит далеко не автоматически к профилированию социалистического образа жизни. Основное значение имеет перенос данных, результатов исследования, в сферу управления и планирования социальных процессов.

Summary

Rittershaus J.: On Some Theoretical and Methodological Issues of the Research into the Socialist Way of Life

Sociological research in the German Democratic Republic pays an ever-increasing attention to the socialist way of life, this being a reaction to the claims ensuing from the necessity to expand the scientific basis of the planned management of social processes. The socialist way of life is a complex and dynamic process involving all the spheres of social life and narrowly connected with the social structure. The research into the socialist way of life concentrates upon the way of life of classes, strata and social groups, while paramount attention is devoted to the way of life of the working class as an expression of the development of their socialist profile. From the point of view of the development and profiling of the socialist way of life, work is of essential significance; the relation between the mode of production and the way of life is fundamental. The profiling of the socialist way of life is both a result and an expression of the continuing growth of social activity. This is why social activities and their individual components have been given a central position in the empirical-research project.

Sociology studies the way of life in its complexity and in relation to all the aspects of social life. Research into this complex, dynamic and many-sided process makes great demands on the complexity of problem solving and on empirical research: this task, however, is far from being satisfactorily solved. It is necessary to formulate the researches substantially more complexly even from the conceptual viewpoint; simultaneously, investigations must be expanded in the direction of quality. The way-of-life research must involve an analysis of objective, real, material living conditions as well as an analysis of the development of consciousness, modes of behaviour, attitudes, value orientations and social-group relations, since the homogenization of working and living conditions of various social groups does not automatically lead to profiling the socialist way of life. Of paramount importance is the transfer of research results and findings into the management and planning of social processes.